

*des Krieges verfügt werden.*¹ Anders gezegd: Pohl kon aanwijzingen zelfs van het RSHA naast zich neerleggen. Sterker nog: hij ging er bij het RSHA op aandringen, zoveel mogelijk nieuwe gevangenen naar concentratiekampen te zenden. Zo kreeg Amt IV (*Sicherheitspolizei*) van het RSHA medio december '42 opdracht van hem, er zorg voor te dragen dat zich vóór 1 februari '43 vijf-en-dertigduizend van die nieuwe gevangenen in de concentratiekampen zouden bevinden: *Ostarbeiter*, alsmede andere werkkrachten die een overtreding hadden begaan; die laatste werkkrachten zou men, aldus Pohl, gedeeltelijk uit de *Arbeitserziehungslager* kunnen putten.

Pohls bezeten streven, te verhoeden dat de kampcommandanten ooit een tekort aan werkkrachten zouden hebben, hing samen met de uitbreiding die de SS-bedrijven ondergaan hadden.² In '44-'45 bezat de SS tenslotte meer dan 40 verschillende ondernemingen met ca. 150 grote bedrijven. Soms waren dat bedrijven die door tot het SS-complex behorende ondernemingen opgericht waren, soms waren zij aan de oorspronkelijke eigenaren (Joden, Polen, maar ook wel andere, als 'vijanden' geldende buitenlanders) ontnomen, soms ook waren zij door de SS van Duitse of andere eigenaren gekocht. Bij de in beslag genomen of gekochte bedrijven werden in talrijke gevallen de daar werkzame arbeiders eenvoudig overgenomen. Dat gold bijvoorbeeld voor een reeks bedrijven, hoofdzakelijk in het Sudetengebied, waar minerale dranken geproduceerd werden. In '43 was drie-vierde van de totale Duitse productie van minerale dranken in handen van de SS, trouwens voor een groot deel van de productie van vruchtendranken (Himmler was tegenstander van het gebruik van alcohol) gold hetzelfde. Ook een aantal Joodse en Poolse steenbakkerijen in de geannexeerde delen van Polen die door de SS overgenomen waren, werkte met 'gewone' arbeiders - dat waren er eind '40 al vijftienduizend, hoofdzakelijk Polen. Die steenbakkerijen waren sinds '41 in een aparte SS-onderneming verenigd: de *Ostdeutsche Baustoffwerke GmbH*. Bij al deze bedrijven was van arbeid onder dwang geen sprake, maar bij de grootste SS-bedrijven lag dat anders: zij waren in of bij de 'officiële' concentratiekampen gevestigd of er waren terwille van die bedrijven *Aussenkommandos* van die kampen

¹ Verklaring, 19 febr. 1947, van Philipp Grimm (a.v., NO-2126). ² Wij vatten in het hier volgende de gegevens samen uit het al genoemde werk van Joseph Billig: *Les Camps de Concentration dans l'Économie du Reich hitlérien*, en uit de door het *Institut für Zeitgeschichte* gepubliceerde studie van Enno Georg: *Die wirtschaftlichen Unternehmungen der SS* (1963).